

Oharrak

Notas

Remarques

Notes

Aldude eta Urepeleko mintzoa¹

URREIZTI LAFITTE, Oier

Bordeaux Montaigne Unibertsitateko M2 Euskal Ikasketak Masterreko ikaslea

oierurreizti@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v1i69.280>

Aldude eta Urepele herrietako euskararen deskribapena egitea da lan honen helburu nagusia. Ikerketa monografikorik sekula egin ez zaion hizkera honi begira ezarririk, bi herrietako hamarna bat adineko hiztunen elkarrizketak aztertu ditugu eta haien euskararen ezaugarriak sailkatu ditugu haien erabileraren zabaleraren arabera. Ezaugarriak isoglosetan kokatuz, aiseago ikus dezakegu ibarreko euskarak zein ezaugarri dituen komunean alboko hizkerekin.

¹ 2023ko irailean Maitena Duhalde, Iñaki Camino, Argia Olçomendy eta Céline Mounolen aurrean aurkezturiko Master Amaierako Lana, Céline Mounolek zuzendua.

1. Sarrera

Artikulu honen bidez, Master Amaierako Lanean eginiko ikerketa aurkeztu nahiko genuke, lerro handitan. Hau irakurtzeak egin dugu lana baino informazio guttiago emanen duenez, nahi ezker lan hau saritu duen *Mintzola* egitasmoaren webgunean aurki daiteke lana osorik.

Beraz, “Aldude eta urepeleko mintzoa” izena duen memorio lan honetan, aipatu eremuko monografia bat egitea izan dugu helburu. Oraindik espezialki aztertua izan ez den Baigorriko ibarreko “gaina” ukan dugu aztergai, eta helburua hizkera hau ahal den heinean besteekiko kokatzea izan da. Izan ere, orain arte, Zuazok (2021) egin bezala Baigorriko ibarreko euskara aztertu izan da, baina ibar bazterrekoa guttiago.

Aipagarria da, Nafarroa Behereko hego-mendebaldeko mendialde honetan ere euskara galtzen ari dela, hitzun zaharrak pausatzen diren heinean ez baita hizkuntzaren transmisioa bermatua. Alde batetik euskaraz mintzo den jendearen kopurua jausten ari da, baina horrez gain bi herrietan mintzo zen hizkeraren berezitasunak ere gero eta guttiago entzuten dira, aipatu berri dugun joerari ere jarraikiz, bistan dena. Horregatik, are beharrezkoagoa iruditzen zaigu Aldude-Urepeleko mintzoaren monografia bat egitea.

Hori gauzatzeko, alde batetik Aldude eta Urepeleko euskarari eta inguruko hizkerari buruz jada erran denean oinarritu gara. Beraz, ikerketako bi-delagun izan ditugu Iñaki Camino (2004), Koldo Zuazo (2021), Orreaga Ibarra (2000), eta sustut aipatu urteetan hizkuntzalari horiek eginiko lanak, horiek baitira interesatzen zaigun garaietan, interesatzen zaizkigun eremueta-ko euskara sakonkien landu dituztenak.

Bestalde, Aldude-Urepeleko hizkera mintzo duten hitzun batzuen grabaketak lortu eta aztertzea ezinbestekoa da, ezaugarriak eta berezitasunak jasotzeko. Guk, Irulegiko Irratiko garaiko emankizun baten kari ibarreko hitzun batzuei egin elkarrizketak jaso ditugu helburu horretara begira. Erran beharrekoa da, XX. mende hasieran sortu zen jendea aztertu dugula, eta egia errateko, eremu honetako euskararen ezaugarriak aditzeko adin tarte zinez egokia dela pentsa daiteke.

Behin ezaugarriak jaso ondotik, inguruko hizkerekin konparatu eta isoglosak kokatzea izan da gure eginkizuna. Baina hori aipatu aitzin, besteak beste ikerketaren koadro teorikoa eta metodologiari dagozkion xehetasunak aipatzea ezinbestekoa da.

2. Kokapen teorikoa

2.1. Kokapen historiko-geografikoa

Aldude eta Urepeleko mintzoa aztertzeko beharrezkoa da kokapen historiko geografiko eta ekonomikoa egitea, lurraldearen ezaugarriek, gertakari historikoek eta lotura sozialek etengabe eragiten baitute norbanakoaren jokamoldean, baita hizkuntzari dagokionez ere.

Bi herri horiek Ortzaize Baigorriko eskualdean kokatuak dira, eta lotura hertsia dute bien artean, baina baita Baigorriarekin ere. Gehienik soroz, oihanez eta mendiz osatuak diren herri hauek, Ipar-mendebaldean Bankarekin dute muga eta hego-ekialdean Baztan, Erroibar, Esteribar, Orreaga eta Auritzekin. Gune hau Baigorritik gora heldu den bide batek trabeskatzen du, eta zentzu horretan ibarretik ateratzeko bide nagusia Urepeletik pasa gabe Iruñera joateko Urkiagako lepotik pasatzen den bidea da. Urepeletik Sorogainera edo Ibañetara joateko bide ttipiagoak ere badira. Behera bidean, Bankatik Donibane Garazira joateko bidea eta Baionarantz doana aipatu behar dira. Berriki autobus linea bat pasatzen da bertatik, Baigorriarekin lotura egitea ahalbidetzen duena besteak beste.

Alduden 327 herritar bizi da gaur egun eta izena “altu” eta “bide” hitzen elkarketaz osatua dela pentsatzen da. Ahadi eta Iturrunburu mendiek inguratzen duten herriak Baigorri du herri handi hurbilena. Hala ere, autoz 20 bat minutu behar dira batetik bestera joateko.

Aldude, ezagutzen denaren arabera, lehen aldiz XII. mendean “mendi lurralde” gisara izan zen aipatua Nafarroako Artxiboan. Denborarekin, lur amankomunez osaturiko artzaintza eremu bat bilakatu zen Aldude, gehienik inguruko haran batzuetako artzainek erabiltzen ahal zutena. Bertan, hilabete batzuez bizirauteko etxolak eraikitzen bazituzten ere, debekatua

zen iraunkorki bizitzea, lur amankomunak mantentzeko xedez. Nahiz eta luzaz hau errespetatu, populazioaren handitzearekin batera lurren behar materiala geroz eta handiagoa zen Baigorri eta Erroibar gisako ibarretan, presio demografiko eta garapen ekonomikoaren ondorioz.

Baigorriko familietan, Euskal Herriko ohiturari jarraikiz, zaharrenak jasotzen zuen etxaldea oinordetzan. Hortaz, kaltetak, premuak ez zirenak, sortetxetik kanpo bizirauteko aterabide bat atzematera behartuak ziren. Gainera, hazkunde demografiko geroz eta azkarragoak lurraren gaineko presioa areagotu zuen. Testuinguru horretan ziren etxeko haur batzuk familiako ustiapen unitatearen dependentzietan, hots borda delakoetan, urte osorako instalatu, azpi-unitate horiez jabetuz eta, azken finean, sortetxearekiko lotura galduz. Borden autonomizatze prozesu horrek “etxe zahar” eta “etxe berrien” arteko kalapitak sustatu zituen mendeetan zehar.

Fenomeno horren erakusle Aldudeko parrokiaren sortzea izan zen. Izan ere, inguruko ibarretako kaltetek Aldudeko lur amankomun eta zatiezinak kolonizatzea joan ziren. Aldudeko Bailia etxeko “*Esta casa es de val’derro*” inskripzioa lekuko, inguruko ibarrak elkarren arteko gerra sozio-ekonomiko batean murgildu ziren, baliabide-iturri handiko eremua bereganatzeko. Orogen buru Aldude Baigorriko ibarreko Donostei parrokian integratzea joan zen, bertako erregistroetako bataiatze, ezkontza eta ehorzketa aktek erakusten dituten bezala.

Baina, parrokia hedatzen ari baldin bazen ere, baigorriarrek ez zuten begi onez ikusi beren anai-arreba ttikiak sortetxeko baliabideez eta ibarreko lur amankomunetz jabetzea, ezinbesteko baliabideen galtzea zekarrelako. Hemen, azken finean, etxe zahar eta etxe berrien artean margotu zen liskarra baigorriar eta aldudarren artekoa izan zen. Premuen erantzunkizuna aldudarrei erabaki guneetako parte-hartzea debekatzean eta beste lur amankomunetarako sartzeara eragoztean mamitu zen. Aldudek orduan parrokia izatera galdegin eta 1748an lortu zuen, Donosteikoaz bereiziz, nahiz eta Baigorriko ibarreko kontseiluan ez zioten sekulan jarlekurik eskaini.

Banka, berez La Fonderie deitua, prozesu berdintsu baten ondorioa izan zen, aldiz, meategiek eskaini zioten indar ekonomikoari esker zuen nukleo potente eta autonomo bat bilakatzea lortu, bere aldian Donostieiz bereiziz.

Hamarkadaz hamarkada tentsioa ez zen lausotu eta Frantziako Iraultzan Aldudeko parrokia udalerrri bilakatu zelarik, Espainiako Erresumaren parte izatea galdetu zuen. Galde honen bidez, baigorriarrei lur amankomunak erabiltzea galarazi nahi zieten, beste estatu batekoak izanik haien eskubi-deak galduko zituztelako. Honek ez zuen esperotako emaitzarik eman, ez baizitzaien galdea onartu (Arvizu 1992).

Demografikoki, 1800. urtean, lehen aldiz kontatu zirelarik biztanleak udalerrri gisa, 1.320 pertsona bizi ziren Alduden. Hortik landa, XIX. mende erdialdean izan zen biztanle kopuru handiena, 2.885 biztanle izatera iritsiz. Orduan hasi zen gainbehera, gazte anitzek emigratu behar izan baitzuen besteak beste, gaur egun den kopurura iristeraino.

Ekonomikoki, etxaldeko autokontsumoa nagusi bazen ere, ohikoa zen laborariek mozkin batzuk saltzea edo baita ere soldatapeko lanean aritzea garai eta denbora mugatuan.

Aldudeko herria aski berria bada, Urepelekoa oraino berriagoa da, Aldudetik separatuz sortu baitzen 1862an, eliza 1841ean eraiki bazuten ere. Prozesua biziki antzekoa izan zen, nahiz eta ez zituen hainbeste talka eragin. Gaur egun 295 biztanle ditu. Hemen ere, XIX. mende erdialdean elkartu ziren biztanle gehien, baina geroztik tendentzia beherakorra izan da.

Gaur egun, aipatzekoa da bi herrietan eskolak badirela, Urepelen publikoa eta Alduden pribatua, eta biak elebidunak direla. Hortaz, haur guztiek dute lotura minimo bat euskararekin. Ekonomikoki, laborantzak toki handia izaten segitzen du, eta xerri hazkuntzak eta ardi esne gasnatzeak garrantzia handia dute, arraintegi batzuk ere badira bi herrietan. Turismoa geroz eta gehiago garatzen ari baldin bada ere, historikoki ez da turista anitz iritsi ibarrera. Erran behar dugu ere, nahiz eta gazte anitzek lanagatik edo beste arrazoinamendu batzuegatik kostalderantz edo Garazialdera bizitzera joan behar izan duen, ibarrarekin lotura handia mantentzen segitzen dela, baita bigarren eta hirugarren belaunaldiak direlarik ere batzuetan. Horrela, ohikoa da asteburuetan ibarrean bizi dena baino jende gehiago biltzea Urepelen edo Alduden, segur aski beste euskara bat garatu duen jendea berriz ere herrian elkartuz.

Azkenik, Urepele eta Aldude aipatzearekin ezin genezake Kintoko eremua aipatu gabe utzi. Hori Erdi Arotik ezagutzen ditugun lur amankomunen erlikia bezala kontsidera dezakegu. Kintoa, gaur egun administratiboki Nafarroa Garaian kokatua den eremua, Baztan eta Erroibarren artean banatua da. Baina duen berezitasuna da, Kintoko lurak mugaren bi aldeetako laborariek erabiltzen ahal dituztela. Bitan zatitua da Kintoa: iparraldeko partea Iparraldeko laborariek erabiltzen ahal dute eta hegoaldekoa Hegoaldekoek. Horregatik, historian zehar bi aldeetako laborarien harremana sustatu du Kintoko eremuaren antolaketak, eta oraino hala dirau. Erran gabe doa, aipatu harremanek hizkeran eragina ukan zutela, eta dutela.

2.2. Mintzoaren sailkapenaz

Aldude-Urepeleko euskara, betidanik Baigorriko ibarreko euskararekin loturik landua izan da. Louis Lucien Bonaparte Frantziako printzea, euskararen azterketari bere biziko zati bat eskaini baitzion, lehena izan zen landu dugun eskualdeko mintzoaz zerbait erraten, Ortzaize, Baigorri, Arnegi eta Luzaide barnebiltzen zituen “Baigorriko azpieuskalkia” aipatzean. Hau, “mendebaldeko behe-nafarra” euskalkiaren zati gisa sailkatu zuen beste bi azpieuskalkirekin: Lapurdikoa eta Aezkoa ibarrekoa. (Bonaparte 1863, 1881).

Pedro de Yrizar (1999) izan zen euskalkiez bere iritzia eman zuen ondorengoa. Berak, Bonaparteren kokapena berretsi zuen, Baigorri inguruko aditz laguntzailea “mendebaldeko Baxe-Nafarrera” izeneko euskalkiaren barnean kokatu baitzuen.

Horrez gain, azpimarratzekoa da Yrizarrek lan horretan Urepele / Aldude / Kintoa hirukotea eta Ortzaize / Bidarra / Baigorri / Banka taldea separatuki lantzea. Izan ere, haren aditz laguntzaileari buruzko lanetan desberdintasunak atzeman zituen ikerlariak guk landu dugun eremuaren eta Banka, Baigorri eta gaineratekoaren artean.

Euskalkien sailkatzera itzuliz, Bonaparten sailkapena berritu zuen lana Koldo Zuazorena izan zen. Lehen proposamena 1997an aurkeztu eta geroztik zehazten joan den Zuazoren euskalkien sailkapenak, besteak beste ordu-

ra arte bereizirik sailkatu ziren “lapurtera” eta “behe-nafarrera” euskalkiak, “nafar lapurtera” izeneko euskalki bakarrean batzen ditu. Zuazok, justuki, 2021ean argitaratu zuen *Baigorri eta Ortzaize ibarretako euskara* lanaren sartzet hitzetan, honakoa dio: “2018 eta 2020 bitartean, eskualde horretan zenbait hilabete eman ondoren, Ortzaize, Baigorri eta Garaziko euskara berdintua dela ikusi dut.” hau da, erraten du Bonapartek bereizirik sailkatu zituen “ekialdeko behe-nafarrera” eta “mendebaldeko behe-nafarrera” euskalkien arteko alderarik ez duela ikusten, ez bada Garazin “xuka” egiten dela, Baigorri ez bezala.

Iñaki Caminok, berriz, *Nafarroa Behereko euskara* (2004) tituluko lanean, Baigorriko ibarrak eta sakonkiago mendietan sartuak diren herriek Nafarroa Behereko euskararekin bat egiten ez duten zenbait ezaugarri dituztela dio (usu Nafarroa Garaiko ezaugarriekin bat egiten dutenak). Baina hori erratearekin batean, aitortzen du zaila dela jakitea desberdintasunak isolamendu geografikoari edo mugaz bestaldekoekiko harremanari zor zaien.

Ibarreko auzo diren Nafarroa Garaiko eskualdeetako euskara Aldude-Urepelen baino kinka txarragoan dela erratea ez da anitz bustitzea. Izan ere, Orreaga Ibarak (2000) Erroibar-Esteribarko euskarari buruz idatzi zuen lanean, aitortu zuen eskualdean ez zela kasik gehiago bertako euskararen hiztunik. Geroztik egoera ez dateke hobetu. Bonaparteren sailkapenean “hegoaldeko goi-nafarrera” zeritzon euskalkian kokatua zen hizkera, gaur egungo Zuazoren sailkapen berrituan Bortzirietatik Aezkoaraino hedatzen den “nafarrera”ren parte da.

3. Protokolo metodologikoa

Ikerketa dialektologiko hau aitzina eramateko, bereziki “Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi” Caminoren (2009) metodologian oinarritu gara. Lanaren genesitik, corpusa eratu eta aztertzerainoko bidearen nondik norakoak esplikatu ditugu datozen puntuetan.

3.1. Lanaren genesisia

Master Amaierako Lanarentzat hautatu dugun gaiaren iturburua, lizenziako hirugarren urtean egin behar genuen dialektologiako lan batean aurkitzen da. Ikerlan bat egin behar genuen, pertsona bat hautatu eta haren hizkera aztertu. Xelextin Saroiberri urepeldarra aztertzea erabaki ona izan zen, haren hizkeran berezitasun franko atzeman eta Urepeleko euskararekiko jakin-min handiagoa piztu baitzigun. Izan ere, gaztetatik entzuniko Urepele zein Aldudeko euskaldunak aditzean zerbait sendi genuelako hautatu genuen garaian lan hura urepeldar bati buruz egitea.

Gehienbat horren ondorio da ikergai hau gauzatu izana.

3.2. Corpusa

Dialektologiako lan bat egitean, lehenik hiztunak hautatzea, elkarrizketatzea eta aztertzea izaten da ohiko egin-moldea. Baina gure memoria gaia lagunei zabaltzean, laster oroitarazia izan zitzaigun “Euskal Irratiek”, eta berezikiago, Argitxu Canterok grabatzen zituen “Gure arbasoak” ~1990 - ~2015 emankizunak bazirela Irulegiko irratiko egoitzan. Gure gairako interesgarriak izan zitezkeen hiztun batzuen elkarrizketak gordeak ziren han.

Beraz, haien bila joan eta Irulegiko irratikoek dudatu gabe lagundu gintuzten, emankizunaren artxibategira sarbidea eskainiz. Egia da, memoria batek galdegiten duen batez besteko lan kopurua neurtuz, elkarrizketak ez prestatu eta grabatu behar izateak azterketa sakonkiago egiten lagunduko zuela.

Corpusaren deskribapena egitearren, lehenik gehienak ~1990 - ~2015 artean elkarrizketatuak izan ziren XX. mende hastapenean sortu ziren pertsonak direla erratea beharrezkoa da. Anitz, gaur egun zenduak dira, eta ez du beraz haien euskara xoragarriak ibarreko haizea gehiago ferekatzen, maluruski.

Emankizun hauek hiru oren laurdeneko elkarrizketak ziren, hizkera laxoan emanak, eta guziak kontuan hartuz, agertzen ziren elkarrizketatueta-

tik 18 aldudarrak, eta 19 urepeldarrak ziren. Haien guzien artetik, herritik mugitzeagatik edo beste faktore batzuegatik hizkera ibarrekoa soilik ez zutenak baztertu ondotik, 13 aldudar eta 11 urepeldar hautatu genituen. Horien mintzoa aztertzeaz gain, lizentzian egin laneko Xelextin Saroiberriren euskara ere kontuan hartu dugu datuetan. Berari dagozkionak Ahotsak.eus-eko grabaketetan oinarrituriko datuak dira.

Hautaturiko corpusaren deskribapen labur bat interesgarria izan daitekeela uste dugu, erabili ditugun datuen baliozkotasunaren aldeko argumendu gisara.

Hona hemen beraz aztertu ditugun hiztunei buruzko informazioa:

Aldude

Albert INDA: Aldude Sarandian 1938an sortua. 18 urtetan Ameriketara artzain joana eta 6 urte eta erdiz han egona etxera itzuli aitzin. Gasna egiteaz mintzo, Baigorriko ferian.

Antton INDA: Aldude Ponsozian 1915ean sortua. 81 urte zituen elkarriketa egunean, eta geroztik zendu da. 1945eko gerlari buruz mintzo zaigu, 24 urteetan gerlara joan baitzen.

Ferdinand BIDAURRETA: Aldude Ximunenean (Esnazun) 1939an sortua. Ihiziaz mintzo, Aldudeko saretan ari baitzen. Oraino Alduden bizi da.

Frantxoa BIDAURRETA: Aldude Ximunenean (Esnazun) 1942an sortua. Ferdinand-en anaia. 1964an AEBetara joana, eta oraino han bizi. Gazte garaiaz mintzo zaigu.

Gratien LAXAGUE: Alduden 1904an sortua. 95 urte eginak elkarriketatzean, geroztik pausatua. Gerla egina, Ameriketan ibilia, eta Alduden laborantxan egona da.

Gehexan MUXIKO: Aldude Arrixiloan 1920an sortua. Laborari egona etxean 39-45 urteetako gerla denboran 5 urte preso egona Alemanian. 1986an zendua.

Lucie GOÑI: Aldude Iparrabarrean 1919an sortu zen. 88 urte zituen elkarrizketatu zutenean. Seroretan egona da, eta gaur egun zendua.

Mikel ERRAMUZPE: 1956ean Alduden sortua, Baigorriko Biletzeko zuzendaria. “Ezta musik” emankizuna, beraz ez da iraganaz soilik mintzo.

Mixel HEGI: Maestrugintzan gazte gaztetik, Aljeriako gerlan ibi zen. Horretaz aparte, beti Alduden egona. 66 urte elkarrizketa egunean, eta geroztik pausatua.

Peio SETOAIN: Aldudeko mera izana. “Ezta musik” emankizuna, beraz ez da iraganaz soilik mintzo.

Pierre ERRAMUZPE: Aldude Ezpondainian 1927an sortua. 71 urte elkarrizketa denboran, duela ez hain aspaldi pausatua. Bertsu batzuk kantatzen ditu, eta iruzkintzen.

Pilale LAXAGUE: Aldude Oihanxelaian sortua. Laborantzaz mintzo, beti ibarrean egona, gerla denboran salbu. Alemanian preso egon zen. Duela dozena bat urte joana.

Xemartin SORHONDO: Aldude Mendiberrian sortua, gaur egun pausatua. Gerla bizi izan zuen hark ere, eta bere denboran hainbat lan desberdin egin zituen bizitzeko.

Urepele

Albert ELGART: Urepele Zankaenean 1933an sortua. 64 urte elkarrizketa garaian, geroztik pausatu zen. Laboraria zen, beti Urepelen egona, salbu soldaduska garaian.

Angele HARRIET: Urepele Xokolateroenian 1926an sortua. Etxeko txokolata dendaren segida hartu zuen, herri zentroan dena. Beti ibarrean bizi izana, eta oraino bizi dena.

Erramun KOSKARAT: Urepele Masterrenian bizi, 54 urte elkarrizketa denboran. Laboraria, beti etxean egona eta dagoena, naturatik biziki hurbil bizi.

Jeanne MARTINEZ: Urepele Gauerdian 1919an sortua, eta geroztik pausatua. Beti Urepelen egona. Haur denboraz mintzo.

Jeanne TAPIA: 1909an sortua Kinton. Kareinean bizi izana luzaz. Itsutu zen eritasun baten ondotik, eta geroztik zendua da.

Leoni AIRE: Urepele Xendarinean 1923an sortua 73 urte elkarrizketatzean. Xalbadorren emaztea, beti Urepelen egona, eta herrian bertan zendua.

Mari ANTXAÑO: Kintoan Luisenean 1914ean sortua. Elkarrizketan 83 urte, eta geroztik joana.

Mari URRIKARRIET: Urepele Gainekozinkoinean 1904an sortua, Bokalen bizi izan zen eta hondarrean Urepelera erretiratu, eta han pausatua. 95 urte elkarrizketatzean.

Marie Therese ETXEPARE: Urepele Ilarragorrian 1926an sortua. Baxtandarrenean mendi kaskoan bizi duela 73 urte, eta gaur egun pausatua.

Ttattin UHARRIET: Kintoa Fututenian sortua. 82 urte elkarrizketa garaian. Senarra bankarra, baina bizi guzia Kintoan pasatua. Han pausatu zen.

Xelextin SAROIBERRI: Urepele Zinkoenean 1919an jaioa, eta han berean pausatua. Beti Urepelen egona, eta senarra ere urepeldarra zuen.

3.3. Corpusaren mugak

Aztertu ditugun emankizunak hiru oren laurdeneko elkarrizketak dira, hizkera laxoan emanak. Dialektologiako helburuari begira, guk eginak ez diren elkarrizketak aztertzeak muga batzuk dakartzala argi da. Ez txarrak direlako, baizik eta guk nahi genukeenerako ez baitira izan zitezkeen bezain egokiak.

Alde batetik, elkarrizketak aitzinetik eginak izanik, ezin izan ditugu osoki guk finkaturiko ezaugarrien araberako hiztunak hautatu. Hala ere, honi dagokionez zinez zorzea ukan dugu, tratatu dugun corpusa adin aldetik aski homogoneoa baitzen, eta gainera, ibarreko euskararen (edo izan zenaren) ezaugarriak aztertzeke egokia.

Hala ere, horrek beste muga bat ekarri duela erran behar dugu. Aztertu ditugun hiztunen gehiengoa pausatua izanik, grabaketan duda baten aurrean aurkitzen ginelarik ezin izan dugu pertsonarengana informazio eske joan.

Muga larrienak, elkarrizketen gai eta testuinguruari lotuak dira. Lehenik, Argixu Kanterok elkarrizketak egin zituen moduak eta elkarrizketak hark egin izanak berak eta ez elkarrizketatuekiko pertsona hurbilago batek, ez ditu hiztunengandik forma alokutiboak lortzeko baldintza optimoenak plantan ezarri. Horregatik, ezin izan dugu forma alokutiboetarako buruz idatzitako corpusetako datuekin argumentatu.

Horrez gain, pentsa daiteke hiztun batzuk irratiantzat mintzo direla jakitearekin, hizkera egokitzen dutela, ahal duten heinean behintzat.

Ondotik, aditzekin jarraituz, elkarrizketatuak gehien-gehienean haien iraganaz mintzatzerantz eramana izan dira, eta beraz, bereziki iraganeko aditzak lortu ditugu. Beraz, orainaldiko edo geroaldiko aise guttiago izan ditugu aztertzeko.

Aipatu behar da, “gure arbasoak” ez den beste “ezta musik” izeneko garaiko emankizun batetik hartuak direla Mikel Erramuzpe eta Peio Setoain aldudarren elkarrizketak. Biak ere gure hiztunen adin batez bestekotik nabarmen gazteagoak dira, eta bereziki, ibarretik kanpo ere ibiliak. Baina, oren bateko emankizun hauetan, orainaldiko eta geroaldiko forma gehixeago atzeman ditugu.

Azkenik, adineko hiztunen ahotsak, edota ahoskatzeko moduak zailtzen ahal dute azterketaren zehaztasuna. Grabaketaren kalitatea ere, eragina izan dezakeen faktore bat da.

3.4. Corpusaren azterketa

Corpus aski aberatsa bildu genuen beraz ibarreko hiztunen euskara aztertzeko. Honi segituz, azterketa egiteko erabili dugun metodologia azaltzerantz goaz.

Corpusa aztertzeko, lehenik, Aldudeko hitzun guziak entzun eta darabilten hizkeraren ezaugarriak agerrarazi ditugu, eta ondotik, urepeldarrekin gauza bera egin dugu.

Horretarako, bi maneratan jardun dugu:

- Hitzun interesgarrienen elkarrizketak transkribatu egin ditugu lehenik. Orotara, lau aldudar eta hiru urepeldarren elkarrizketak transkribatu ditugu.
- Beste hitzunekin, bakoitzarentzat orri bat hartu eta aipagarriak diren ezaugarriak, sailkatu ditugu.

Horrela, masterreko lanean ezaugarri guziak dagozkien sailetan ordenatu ditugu: 1. Fonologia, 2. Izenaren morfologia, 3. Aditzaren morfologia, 4. Adberbioak eta 5. Joskera.

Datu batzuk batuagatik, lexikoa ez dugu landu, horretarako denborarik ez baitugu ukan. Hala ere, azpimarratzekoa da Zuazok (2021) hiztegi mamitsu bat aurkeztu zuela bere lanean.

Behin lana bukatu, atzeman ditugun ezaugarriak gaur egungo hitzun batzuekin partekatu ditugu, haiek emaitza horiek errealitatean entzun edo entzuten ote dituzten galdeginez. Lau urepeldarrekin eta aldudar batekin biltzea lortu dugu. Egia da aztertu ditugun hitzunak baino aise gazteagoak direla ikerlana burutu ondotik ikusi ditugun pertsonak, baina gazteagoak izateak informazio interesgarria ere ekar lezake.

Hori eginik, azterketa bukatzeko aurkitutako ezaugarriak isoglosaka sailkatu ditugu, eremuka egiten diren ezaugarri multzoak sortuz. Horren helburua Aldude eta Urepeleko hizkera kokatzea izan da, ezaugarriekin zein eremurekin bat egiten duten ikusiz.

Artikulu honetan, ez gara ikerketa lanean ezaugarriak sailkatu ditugun moduan ariko, dena xeheki esplikatuz. MAL-ean bukaeran egin genuen bezala azpimarratzekoak diren ezaugarri edo berezitasunak isoglosaka sailkatuko ditugu, landu eskualdeko euskarak eremu bakoitzarekin zein ezaugarri partekatzen duen argiago uzteko.

4. Ezaugarrien kokapena

Erran bezala, atal honetan ikerketan agertu zaizkigun ezaugarriak, eta haien hedadura laburki biltzen ahaleginduko gara. Eskualde honetan ikusi ditugun ezaugarriak hizkera hauekin partekatzen ditu Aldude-Urepeleko mintzoak:

→ Nafarroa Beherean guzian

- Afrikaturik ez hitz hastapenetan: *xakurrak* ‘txakurrak’
- Hasperena desagertzen ari
- RR hobikaria desagertzen ari
- Datibo plurala: *-er* (Lapurdin ere bai)
- Soziatiboa: *-kilan*
- Izenordain hanpatua “nihaur” (Lapurdin ere bai)
- Aditz izeneko *-ite* morfema: *eremaiten* ‘eramaten’
- *-a* morfema galderetan: *aski dea?* ‘aski ote da’
- Iraganean trinkoek *-a-* hartzen dute
- Hanpaturiko adberbioak: *huribil-hurbila* ‘biziki hurbila’
- Hanpaturiko ere: *eiteko’re zen* ‘egiteko ere zen’

→ Baigorriko ibarrean

- *rz lz nz* kontsonante taldeak
- *-xe* eta *-keta* atzizkiak

→ Nafarroa Beherean + Nafarroa Garaian

- Aferesia, edo hitz hastapeneko fonemen erorketa: *zarri* ‘ezarri’
- Sinkopa, edo hitz barneko fonemen erorketa: *erten* ‘erraten’
- Laguntzailerik gabeko aditzoina, baina Nafarroa ekialdean soilik atzematen
- *EDIN eta *EZAN adizkiekin osturiko alegiazko baldintza desagertze bidean

→ Baigorriko ibarrean + Nafarroa Garaian

- “rtz” kontsonante taldea, “st” ordeztu

- *l* edo *n* ondotik heldu direlarik, herskariak ahostun gisa ahoskatzeko joera sumatu dugu: *frango* ‘franko’. Joera hau Lapurdin ere ezagun da.
- *-tikan / -rikan / -larikan* = *-kan* morfema, ibarrean gero eta guttiago entzuten bada ere
- *xuka-rik* ez agertzea
- Nor-Nori-Nork, Nor-Nork aditzen ordez: *ezkinin menturatu* ‘ez ginen menturatu’

→ Nafarreran

- *Ebili* partizipio zaharra
- *-tuko* > *-tiko* geroaldiko morfema

→ Ekialdeko hizkeretan

- Osagarri zuzena genitiboan

Azkenik, landu dugun eskualdean ingurukoetan agertu gabe gelditu diren ezaugarriak aurkeztuko ditugu:

→ Aldude eta Urepelen

- EA > IA bilakatzea gehienetan ez gertatzea
- I + A elkarketan azentua *i* an agertzea
- UA > UIA silaba bat baino gehiagoko hitzetan egitea
- BAN
- *-AREN* > *-AIN* egiteaz gain, *-AEN* egitea
- *RIK* > *IK* ablatibo zaharraren bi agerpen entzun ditugu
- Nor-Nori-Nork eta Nor-Nori sailetako “zkau” erroa
- “iko” datiboko marka: *zaiko* ‘zaio’
- Joan aditzaren trinkoen “za” erroa: *badaza* ‘badoaz’

Horrez gain, aipatzekoa da aztertu ditugun bi herrien artean ez dugula desberdintasun nabarmenik entzun.

Urepeldar batek erranik, eta aditu dugunez aldudarren “plazan” (ordez) eta “à pied” (oinez) (hau guk urepeldar batengandik ere entzuna) erraten dute, frantses hitzak euskarazko esaldietan erabiliz. Hala ere, tendentzia orokorra da frantsesezko hitzak euskarara ekartzea, Alduden nahiz Ipar Euskal Herri osoan, bai zaharren bai gazteengandik ere.

Bestalde, nabarmentzekoa da justuki Urepelen lexikoa lantzeko denborarik gabe gelditu garenez aipatzeko tarterik hartu ez dugun gaztelaniazko hitz anitz entzun ditugula euskarara ekarririk: “*bueno*” *pixkat irri eiteko*’re zen ‘*bueno* pixka bat irri egiteko ere zen’, edo *guk ez’kiniin sukar artzekoik usatzen* ‘guk ez genuen sukar hartzekorik usatzen’ besteak beste.

Lexikoan aipatzekoa litzateke ibarrean entzun dugun beste berezitasun fonetiko bat: “joan” ordez “ban” erratea.

Lehenago erran bezala, hizkeraren deskribapen askoz xeheagoa atzeman daiteke Euskaltzaindiaren webguneko *Mintzola* egitasmoaren 2023ko ikerketa deialdien atalean.

5. Ondorioak

Aldude-Urepeleko hizkeraren sailkapenaz ari zen atalean aipatzen genuen bezala, lan honek islatzen duen errealitate nagusia, ibar bazterreko euskarak Baigorriko euskararekin ezaugarri ugari partekatzen baditu ere, hegoaldean dituen ibarretako euskarak dituen ezaugarri anitz ere dituela da.

Honekin deus berri ez erranik, Caminoren laneko sartzean (2004: 446) hizkuntzalariak egiten duen gogoeta bat ekartzea pertinentea iruditzen zaigu:

Baigorriko hizkuntza-ezaugarri batzuek Ipar Euskal Herriko mende-balderagoko euskararen oihartzuna dakarte eta Nafarroa Behere gehienez ageri diren zenbait ezaugarritarik zertxobait urruntzen dira. Besterik da frogatu ahal izatea, Nafarroa Behereko berrikuntzetarik desberdinak diren Baigorriko bereizgarri gordetzaille batzuk, Baigorriren izaera menditsuaren eta bakartze orografikoaren ondorio diren, ala ondoko Baztan, Esteribar eta Erroibarrekiko hartu-emanari ote dagozkion, ala bi arrazoiak batera biltzen ote diren.

Izan ere, kokapen historiko-geografikoarekin ulertu dugunez, Aldudeko parrokia sortu aitzin eremu horretako soroak bi aldeetako laborariek erabiltzen zituzten. Gainera, Aldude eta Urepeleko herrien sortze prozesuarekin bi aldeetako biztanleak joan ziren ibarrera bizitzera, eta horrek iparraldeko

eta hegoaldekoen harremanak ugaritu zituen, soroekiko norgehiagokak gaur egun arte iraun duelarik.

Zentzu horretan, egia da lan honetan ez dugula ezaugarrien bilakaera landu, garai ezberdinetako datuak konparatuz. Gisa berean, eremu honetako euskarari buruz gehiago jakiteko, Garaziko eta Lapurdiko hizkerek gehiago parekatzea komenigarria litzateke.

Beraz, aipaturiko guziak argibide batzuk ematen badizkigu ere, denbora kontuan hartuko duen lanketa egitea ezinbestekoa izanen da ibarreko hizkeraren ezagutzan sakontzeko eta Caminok mahaigaineratzen duen problematikari erantzuteko.

6. Transkribapenak

Lanaren bukaeran, transkribapenak ezarri ditugu txertaturik. Bat aurkituko duzue hemen, egindako lanari buruzko informazio gehigarri gisara.

LEKUKOA: *Poxoziako* Antton Inda

[Nik kampaña einaut Poxozian hoitamar urte in tut nausiaen beldur, beti beldur, sos guti iraaiz.

Alduden pastuut demora haundia eta soldado berze bultaat eerra alamanekine borroka ari niz heeke izitutut ta heeke izitu balinbanutere ni ez bate nehorendako beldur gelditu ni hemen beti gizon azkarra nau.

Alors, gerlako ukaldia sendatu zitzaan baina sendatzetik eta sendatzera bada gauza aunitz bakarrik sosa jiten zaut goernamendutik eta sos harek balioa baitu biziik gelditu bainiz, berze batzu gelditu dira hilak bainan ni bizi beti entseatzia balio du gerlane.

Hoitalau urte, hoitalau urte memento hoeen hoenean, andreta baiteko're iziarria kapablia, hua karriik andriare beantao artu niin eta goiz aski bainan alare kampaña eerra eraman dut, etxea eosia niin, ta etxiake ezte bate arranguraik, maahtiare zenauzu maluroski garbitiaut, banaut bainan etxia berdin untsa daukat, ta semiare lanian ai zait, Anemari gaizoa urare

apier lafitte bere senarraekilan eta anton zaharra ementxe bakar bakarra, xarmateko maztea jin zat oño oñora aian luzaz iraunen diila.

Oitalau urtetan erreximendia ein'iin hoitabat urtetan ban nintzen erreximendurat. Erreximendia finitia nin bi urte'ain bainitiin. Ta bi urtein burian gerla deklaatu zen, ta gerla as zain nitzan gerlat ban aitzinean ta jakin'zazu niarr'ain'niila handik partitzean berriz gerla eo bainakin eta gerlaa nindoala. Bakarrik ezta bear pentsatu gerla gerla da mainan ezta bear pentsatu hiltzen ahal girela hane ni eninzan hil baina ??eiter ba??.

A Epinal nintzan, La Moselle, ta han bear zen eta alamanen kontra erresistatu anitz baakizu zer den erresistatze ori? Erraitia erres'ta: amen'umiak ilez. Nire gaizua han'nintzan mainan zenauzu gure'yinkoak e'tziin nai ni han il'nindain, uai beldurriak omen dira enizala hilene.

Ba gero handikan alamanek eraman ninduten ospitaleat, ta alamanek xarmanki sendiatu izanaatik gure etsaiak.

Zenauzu, gerla gerla baita, baziren hane, alamaniane iende unak eztakit nik zendako eta ein duun gerla alamanen kontra, ni alamanekilan geoztikane mintzatia niz Alduden, Alduden batek erran daut aatik politika dela gerla.

Urtean eon'nintzan preso.

—*Nun hori ?*

A Fribourg.

Bea noiz jinen nintzan eta Frantziat, ta Frantziat jin nitzan ta hek eta ekarri ninduzuten à Chalons-sur-sône. Treina à huit heures han'tzen ardüratia eta handikan bear ginin *la ligne débarcation* pasatu ta biziki kontent frantziaat pasatziaz. Ta frantzia pasatu ginuelaikan andre guziak eta gizonak heldu zien gara guzietaik kafia ta zigarreta ta den guziekilan ta guk estimatzen baigintiin hoinak.

Gero jin ginen Briveat, ta Briven, han, bear giniin demobili/z/atu gu eta zone eta zerakoak baiginen. Hunat jiten gira, hemengo andriak gaizuak, gure bea zaudela pentsatzen dut, eta hemengo'andrek eni berri galdeten zitzazkeen heen umiak ea nun'tzien ba nik ez nakin nihaun buriaz'e. Ala-

manak emen, ni beldurrez heen, han untsa ziren ba alamanak izaitia baina hemen enitin untsa hartu. Bakarrik zenauzu in hemene soportatu bearko.

—*Ze urtetan jin zinen hunat? A cause de la blessure. (erantzuna) A ba me ze urte zen?*

En quarante et un.

Gerla ein dut nik ein bear zena *jusqu'à* armistiza artio, *la veille de l'armistice je suis blessé*, baina Anton zaarra beti bizi.

Gero huna sartu nintzalaikan beti ene sortetxia beti leku berian'tzen, ta ene sortetxeakoak'e'ba, salbu eta anea banin eta huare hantzena eta alamanian preso, hurare jin'tzen gero zenauzu nire arzaina, arzaingotikan berrize arzaingora ban nintzan, ta arzaingotikan kantonier sartu nintzan. Ba nikuste eniin bate demora galdu.

—*Zendako utzi zinin artzaingoa ?*

Aire gaxtoak karri baitzakkaun ardi alde'at ta gero artako utzi niin arzaingoa eta gero *euuuuuuh* jar'nintzan kantonier, ta kantonier baakizu lana idorra da, harria jo bear dela, harria joitean (ez jotzean) gizonake kompreintzen diila. Erten dute aunitzek palaierra eztela biziki eta pala hiiatzen baina aunitzendako ez asteko baina gure etxean asteko aunitz eitzen'tzen, nausia ere hain ginin bortitza eta nausi harek beti lan eskasin arrapatzen'tzaun, ta ordian guk bear ginin jo eta jo ari eta aunitzek berriz kritikatzten ginduzuten alde guzietaik hek bate ez'paitziren ari.

—*Ze lan ?*

Acottément, bide baztertako errebidiaik eta gaineatekoak eo errekek, erreake in bear baitira erreake ba, nik uste errekek eiten gitin ba untsa. Bakarrik itzalpia urare maite ginin omen, omen hala erden zuten asteko bazterrekok, guk ez'paignin anitz beatzen izalai gu lanian arzen baiginen aitzina, itzalian ala iuzkian hain'tzitzaun laneko embaia eta laneko emaia ez'paitu itzalak eta iuzkiak kentzen.

Bidiake eia bidiak gutiao ziren ba ta uai soera, orai sobera bide in duu eta bide horiek ein tuu baakizu etxia ta ??deitea?? bidia normatzen herrietako mera heeke hala erden'tzauuten. Ta orai bidiak ein'tuu mendietaat'e, ta

mendietaat eitia bidia ondduak eta gaineateko guzia bertzek eemaiten al dazkaaute. Ta guk, ardiak gune'atetaat aldaatzen'tuu eta heek bertzeat ior-tzen, ordian ezta batez giro horrekin.

Harriak hausten nitiin, *blocage*-aindako, uai eta *blocage*'a iten baita, uai ez'ta'iten *blocage*'ik geiao, *blocage*-a iten'tzen bakizu nor'tziren *blocage*-a eta harriaen ateatzaliak mendietaat kartzen'tziren gizonak. Goikoetxea ta bazi-ren olakoatzu izpeiko errebidiare ta erditi'beiti eta ene demboran eina da. Ta iizpeiko errebide artan baziren arri metak aski andiak, salbu eta guk giiletikan gintiin jo eta jo eta jo eta hautsi eta nausia giilekaldian beti. Baa-kizu ze'erran nai din nausia giilekaldian? Obeuzu aantza'derra aztalian ??tau?? ez hura an izaitia giilian bear beitzu beti jo. Ta nik asteko atsa artu niin eta bos'minuta leenau partitu zitzaan eun batez nausia eta banketa'ai-nian jarri baintzen eta bertze'atek salatu nindiin.

Bo deuse, ba deuse zaun niz nausiakin, zautzen bainindiin nausiak untsa ta nausiare ola *bon à tout faire* bat baitzen eerra, ta harekilan uai bakzu zer? Harekin biaamunian untsa izaiteko paatzen ginakon bezperan auniz'trago, ta nausia biziki kontent bihaamunian berriz lana'aste. Nausiaakin beti ber, nau-si gisa berri lanian ari ez'kinez gure ta arrunt eta ??mainutzikiran?? hasiak, mainan, orai bakzu ponxozian nola den? Ponxozian uai panoa bizkarrian artu ta altxa? Salbu eta ezartzen dute nun den ta beldurra eta han beldurra sar-zeko lekian untsa da, beldurrak'tu zaintzen maastia. (emazteak?].

Bibliografia

ARVIZU, F. (1992). *El conflicto de los Alduides (Pirineo Navarro)*. Iruñea: Depar-tamento de Presidencia.

BONAPARTE, L. L. (1863). *Carte des sept provinces basques, montrant la délimitation actuelle de l'euscara et sa division dialectes, sous-dialectes et variétés*. Londres.

——— (1881). «Observaciones acerca del vascuence de Valcarlos». *Revista Euskara*: 161-166.

CAMINO, I. (2004). «Irizpide metodologikoak egungo Euskal Dialektologian», *Euskera* 49 (1): 67-102.

——— (2004). «Nafarroa Behereko euskara». *Fontes Linguae Vasconum* 97: 445-486.

——— (2009). *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*. Donostia: Elkar.

EUSKALTZAINDIAREN DIALEKTOLOGIA BATZORDEA (2005-2008). «Euskararen Herri Hizkeren Atlas» [EHHA]. «MEHAKA» Baigorriko interpretazio zentroa (2022).

IBARRA, O. (2000). *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*. Iruñea: NUP.

YRIZAR, P. (1999). *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro occidental*. Bilbo: Euskaltzaindia.

ZELAIETA, E. (2008). *Baztan-Bidasoako hizkeren azterketa dialektologikoa*. Bilbo eta Iruñea: Euskaltzaindia eta Nafarroako Gobernua.

ZUAZO, K. (1999). «Baigorriko euskara kokatzeari buruz» *Lapurdum* 4: 247-277.

——— (2021). *Baigorri eta Ortzaize ibarretako euskara*. Bilbo: UPV/EHU.

